

Ἡ ἐλευθερία. — Ἡ τῆς βουλήσεως ἐλευθερία, εἰ καὶ προσκρούει εἰς πολλάς δυσχερείας¹, ὧν μεγίστη εἶναι ἡ ἔννοια τῆς θείας αἰτίας², ὅμως δὲν δύναται τὸ παράπαν νὰ ἀμφισβητηθῇ. Ἀδυνατοῦμεν βεβαίως νὰ εἴπωμεν, πῶς ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου συμβιβάζεται πρὸς τὴν πανσοφίαν καὶ παντοδυναμίαν τοῦ θεοῦ· ἀλλὰ δὲν δικαιούμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ὑπὸ τῆς αὐτοσυνειδησίας ἐναργῶς μαρτυρουμένην ἐλευθερίαν ἡμῶν³.

Ἡ ἐλευθερία παρίσταται ὡς ἐσωτερικὴ ἀνάγκη, ὡς ἔλλειψις ἐπιδράσεως ἐξωτερικῆς ἀναγκαζούσης αἰτίας. Οὐδὲ παραβλάπτεται ἡ ἐλευθερία ἐκ τῆς δυνατότητος ὅπως στρέφηται ἡ βούλησις ὁμοίως πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τῶν ἀντιθέτων μερῶν· ἐκ τοῦ ἐναντίου, ὅσῳ μᾶλλον καὶ ἰσχυρότερον κλίνει ἡ βούλησις πρὸς τι μέρος (εἴτε διότι ἀναγνωρίζει τοῦτο ἐναργῶς ὡς ἀληθὲς καὶ ἀγαθὸν εἴτε διότι διατίθεται οὕτως ὑπὸ τοῦ θεοῦ), τοσοῦτῳ μείζονα ἔχει ἐλευθερίαν⁴.

Εἶναι εὐδὴλον ὅτι ἀναγνωρίζεται ἐνταῦθα νοητὴ ἀνάγκη. Ταύτην δ' ἐφιέμενος ὁ Καρτέσιος νὰ μετριάσῃ παρατηρεῖ τὸ ἐξῆς· καθ' ὅσον διαγιγνώσκω τι ἐναργῶς καὶ σαφῶς ὡς ἀγαθὸν ἑμαυτῷ, κατὰ τοσοῦτον φαίνεται ὡς ἄκρως δύσκολον, μᾶλλον δὲ σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀπαλλαγῶ τῆς ἐπιθυμίας αὐτοῦ. Πλὴν ὅμως εἶναι, λέγει, δυνατόν, ἐν ἧ στιγμῇ λαμβάνει ἡ ψυχὴ ἀπόφασιν ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου, νὰ ἀποστρέψῃ τὴν προσοχὴν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ

1. Τοιαύτη δυσκολία εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν φυσικῶν αἰτίων, ἔτι δὲ ἡ ἐξάρτησις τῆς βουλήσεως ἐκ τῆς νοήσεως.

2. Ἐὰν ὁ θεὸς ᾗναι ἡ καθολικὴ πάντων αἰτία, ἔπεται ὅτι ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ οὐδὲ ἐν δύναται νὰ θελήσῃ καὶ νὰ πράξῃ ἄνευ τοῦ θεοῦ θελήματος.

3. Οὐδέν, λέγει, ὑπάρχει, ὅπερ νὰ νοῶμεν εὐκρινέστερον καὶ τελειότερον τῆς ἐλευθερίας· αὕτη εἶναι ἐκ τῶν πρώτων καὶ τὰ μάλιστα κοινῶν ἐννοιῶν τῶν ὑπαρχουσῶν ἡμῖν ἐμφύτων (*inter primas et maxime communes notiones, quae nobis sunt innatae*). Princ. philos. 1,41.

4. Ἐὰν ἡ βούλησις κινῆται ὑπὸ τῆς γνώσεως (σαφοῦς παραστάσεως) ἢ τῆς θείας χάριτος, τοῦτο δὲν ἐλαττοῖ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς (εὐλόγως, ἀφοῦ ἡ κινουῦσα αἰτία εἶναι ἐσωτερικὴ), ἀλλὰ αὐξάνει καὶ ἐνισχύει αὐτήν· « *nec sane divina gratia, nec naturalis cognitio umquam imminuunt libertatem, sed potius augent et corroborant* ». (*Medit. de prima philos. 4,57*).

συνηγοροῦντος (ὑπὲρ τοῦ προκειμένου ἀγαθοῦ) λόγου· τότε δὲ ἐνδέχεται νὰ ἐμφανισθῇ ἕτερός τις λόγος, ὅστις νὰ παρακινήσῃ τὴν ψυχὴν νὰ ἀποστῇ ἧς ἔμελλε νὰ λάβῃ ἀποφάσεως. Οὕτω πως ὑπάρχει τρόπος ὥστε νὰ κινηθῇ ἡ βούλησις διαφόρως¹.

8. Ἠθικὴ. — Ὁ περὶ παθῶν λόγος ἄγει εὐθὺ ἀπὸ τῆς ψυχολογίας εἰς τὴν Ἠθικὴν. Ταύτην δὲν ἀνέπτυξεν ὁ Καρτέσιος μεθοδικῶς καὶ κατὰ σύστημα, φρονῶν ὅτι αἱ περὶ ταύτην καινοτομίαι εἶναι ἐπιδεκτικαὶ διαβολῶν καὶ ἄγαν ἐπικίνδυνοι². Ἄλλ' ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ καὶ ἰδίᾳ τῇ περὶ παθῶν τῆς ψυχῆς πραγματεία, ἔτι δ' ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς³, εὐρίσκονται ἐγκατεσπαρμέναι ἠθικαὶ γνῶμαι, συγγενεῖς πρὸς τὰς στωϊκὰς καὶ τὰς ἐπικουρείους, ἔτι δὲ καὶ τὰς ἀριστοτελικὰς.

Κατὰ ταύτας ὕψιστον ἀγαθὸν πάντων ὁμοῦ τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ ἐπισώρευσις πάντων τῶν δυνατῶν ἀγαθῶν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος καὶ τῆς τύχης· ὕψιστον δὲ ἀγαθὸν ἐκάστου ἀνθρώπου, καθ' ἑαυτὸν λαμβανομένου, εἶναι ἡ ἀρετὴ, ὡς σταθερὰ βούλησις τοῦ ὀρθῶς πράττειν, καὶ ἡ ἐκ ταύτης προερχομένη ἡρεμία καὶ γαλήνη τῆς ψυχῆς. Καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἐπιδίωξις καὶ ἄσκησις τῆς ἀρετῆς, ἣτις παρέχει τὴν εὐδαιμονίαν, τὴν ἀταραξίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀληθῆ τελειότητα⁴.

Πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἄκρας εὐδαιμονίας, ἣν πολλοὶ μάτην προσδοκῶσιν ἐκ τῆς πορείας τῶν πραγμάτων, ἡ φιλοσοφία συμβουλεύει τρία τινά, τὴν σαφῆ δηλονότι γνῶσιν τοῦ ὀρθοῦ⁵, τὴν σταθερὰν

1. Epist. 1,115.

2. Ἰδίᾳ ἐφοβεῖτο, ὡς λέγει, τοὺς θεολόγους, οἵτινες, καὶ ἐν τοῖς φυσικοῖς ἔτι ζητήμασιν ὀργιζόμενοι κατ' αὐτοῦ, δὲν θὰ κατέλειπον ἡσυχον, ἐὰν ἀπεφάσιζε νὰ γράψῃ περὶ Ἠθικῆς. (Πρβλ. Discours 6,56).

3. Ἐνταῦθα μνημονευτέαι μάλιστα αἱ ἐπιστολαὶ αἱ πρὸς τὴν πριγκίπισσαν Ἐλισάβετ περὶ τοῦ εὐδαίμονος βίου καὶ πρὸς τὴν βασίλισσαν Χριστίαν περὶ ἀγάπης καὶ τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ.

4. Epist. 1,1.5.

5. Ἐκ τῆς ὀρθῆς γνώσεως (τῆς σαφοῦς νοήσεως) ἤρτηται ἡ ὀρθὴ πράξις, διότι ἐκείνη ἄγει τὴν βούλησιν εἰς τὸ ἀγαθόν· τοῦταντίον δ' ἐκ τῆς σφαλερᾶς γνώσεως (τῆς ἀσαφοῦς παραστάσεως), προέρχεται τὸ κακόν. Τοιοῦτο-

έφεσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀποβολὴν πάσης ἐπιθυμίας πραγμάτων μὴ κειμένων ἐφ' ἡμῖν. Εἶναι δὲ σπουδαῖον τὸ νὰ διακρίνωμεν τὰ κείμενα καὶ ὄντα ἐφ' ἡμῖν ἀπὸ τῶν ἀνεξαρτήτων τῆς ἡμετέρας ἐξουσίας· εἰς ἐκεῖνα ἀνήκει ὅλως ἡ ἡμετέρα βούλησις. Ἡ συναίσθησις τοῦ πράγματος τούτου ποιεῖ τὴν *γενναιοφροσύνην*, *μεγαλοψυχίαν* (*générosité*), τὴν κλεῖδα τῶν ἀρετῶν¹. Ὁ μεγαλόψυχος συναισθάνεται τὴν δύναμιν νὰ ἐπιτελέσῃ μεγάλα καὶ ἅμα ἔχει τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἰδίων ἱκανοτήτων, βέβαιος ὅτι πάντα ἤρτηνται ἐκ τῆς ἀναλλοιώτου βουλῆς τῆς θείας προνοίας.

Ὅπως ἂν ἔχη, ἐξαίρεται ἰσχυρῶς ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως καὶ δηλοῦται ὅτι διὰ τῆς ἐπεμβάσεως αὐτῆς ἐπικρατοῦσιν ἐν ἡμῖν αἱ σαφεῖς γνώσεις, δι' ὧν καταστέλλονται αἱ κατώτεραι ἐπιθυμίαι¹. Σπουδαιοτάτη δὲ γνώσις εἶναι ἡ γνώσις τοῦ θεοῦ ὡς τοῦ πάντων αἰτίου καὶ ὡς τελειοτάτου ὄντος, οὗ ἀπαύγασμα εἶναι ἡ ἡμετέρα ψυχὴ· εἰς ἐκείνην ἀκολουθεῖ ἡ γνώσις ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἄπειρος, ἥτις γνώσις ἀφαιρεῖ τὴν πλάνην ὅτι δῆθεν πάντα ὑπάρχουσι χάριν τῆς γῆς καὶ ἡ γῆ χάριν ἡμῶν. Ἡ σοφία διδάσκει νὰ θεωρῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ὡς μέρη τοῦ ὅλου (τοῦ οἴκου, τῆς πολιτείας, τῆς κοινωνίας) καὶ νὰ προτιμῶμεν τὰ ἀγαθὰ τούτου (τοῦ ὅλου) ἀντὶ τῶν ἰδίων συμφερόντων.

Ἐπακολούθημα εἶναι ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κάθαρσις ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ ἡ νοερά ἢ πνευματικὴ ἀγάπη τοῦ θεοῦ, ποριστικὴ τῆς εἰρήνης τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης μακαριότητος. (*beatitudo posita in tranquillitate animi*)².

τρόπως ἀνάγει ὁ Καρτέσιος, καθὰ τὸ πάλαι ὁ Σωκράτης, τὴν πρᾶξιν εἰς τὴν γνῶσιν.

1. Ἡ γενναιοφροσύνη εἶναι ἡ ψυχικὴ διάθεσις, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἐκτιμᾷ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν βούλησιν καὶ ἀρετὴν (*Les passions de l'âme* p. 3. art. 153.161).

1. Οὕτως ἀπωθοῦνται τὰ κατ' αἴσθησιν συναισθήματα καὶ πάθη τὰ ἐπισκοτιζόντα τὴν διάνοιαν καὶ ὑπερτιμῶντα τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ· ἀντ' αὐτῶν ἐμφανίζονται αἱ καθαρὰ καὶ ὑψηλαὶ τῆς ψυχῆς ἐφέσεις καὶ δεσπόζουσι διανοητικαὶ ἀπολαύσεις, θεσπέσιον τοῦτο καὶ ἀνεκτίμητον ἀγαθόν.

2. Περὶ τοῦ εἶδους τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς καὶ τῆς προσηκούσης ἀμοι-

Ἡ θικὰ παραγγέλματα. — Ἐνταῦθα πρέπει νὰ μνημονευθῶσιν ἠθικοὶ τινες κανόνες, οὓς ὁ φιλόσοφος κατέστησεν ὀδηγούς τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ οἵτινες δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι εἰς πάντας¹. Εἶναι δὲ οὗτοι οἱ ἐξῆς τρεῖς·

1. Νὰ ὑπακούωμεν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς συνηθείας τῆς πατρίδος ἡμῶν, ἐμμένοντες πιστοὶ εἰς τὴν θρησκείαν, ἐν ᾗ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἀνετράφημεν².

2. Νὰ εἴμεθα ἐν ταῖς ἐνεργείαις ἡμῶν, ὅσον τὸ δυνατόν, σταθεροὶ καὶ ἀποφασιστικοί· εἰς δὲ τὰς μάλιστα ἀμφιβόλους γνώμας, ἀφοῦ ἅπαξ ἀπεδέχθημεν αὐτάς, πρέπει νὰ ἐμμένωμεν οὐχ ἤττον σταθερῶς ἢ εἰάν ἦσαν βεβαιόταται. Ἡ ἐν τῇ διαγωγῇ ἀστάθεια, ἐκπηγάζουσα ἐκ τῆς ἀσταθείας τῆς γνώμης, δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὴν ψυχὴν ἡρεμίαν ἀλλὰ παράγει ἀδιαλείπτως μεταμελείας καὶ τύψεις³.

βῆς (ἀνταποδόσεως) τῆς ψυχῆς ἀρμοδία νὰ εἴπη εἶναι ἡ θεολογία καὶ ἀποκάλυψις· ἡ δὲ φιλοσοφία ἀρκεῖται μόνον εἰς εἰκασίας (Epist. 1,5 - 10. 35.110).

1. Ἐν ἀρχῇ τοῦ τρίτου μέρους τῆς περὶ μεθόδου πραγματείας παρατηρεῖ ὁ Καρτέσιος τάδε· « Ἴνα μὴ μείνω ἀναποφάσιτος ἐν ταῖς ἐνεργείαις μου, ἐν ᾧ χρόνῳ τὸ λογικὸν θὰ μὲ ὑπεχρέου νὰ εἶμαι τοιοῦτος (ἀναποφάσιτος) ἐν ταῖς κρίσεσί μου, καὶ ἵνα μὴ διαλίπω ζῶν ἕκτοτε ὡς οἶόν τε εὐτυχέστατα, ἐμόρφωσα χάριν ἐμαυτοῦ πρόσκαιρον ἠθικὴν, περιέχουσαν τρεῖς μόνον ἢ τέσσαρας κανόνας συμπεριφορᾶς, οὓς προθυμοῦμαι νὰ μεταδώσω ὑμῖν ».

2. Ἐνταῦθα παρέχεται ἡ συμβουλή, ὅπως φεύγωμεν τὰς ὑπερβολὰς καὶ συντασσώμεθα μετὰ τῶν μετριοπαθῶν· διότι αἱ δεδοκισμέναι γνώμαι τῶν σωφρόνων καὶ μετριοπαθῶν εἶναι εἰς τὴν πρᾶξιν κάλλισται καὶ χρησιμώταται. Εἰς δὲ τὰς ὑπερβολὰς καταλέγονται πᾶσαι αἱ ὑποσχέσεις, δι' ὧν ἀποκόπτεται μέρος τι τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν (Discours 3,30).

3. Ὅταν δὲν ἀπόκειται εἰς ἡμᾶς νὰ διακρίνωμεν τὰς ἀληθεῖς γνώμας, ὀφείλομεν νὰ ἀσπαζώμεθα τὰς πιθανωτέρας. Καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν εὐρίσκωμεν μείζονα πιθανότητα εἰς ταύτας μᾶλλον ἢ εἰς ἐκεῖνας τὰς γνώμας, ὀφείλομεν τοῦλάχιστον νὰ παραδεχθῶμεν τινὰς· εἶτα δὲ νὰ θεωρῶμεν αὐτάς (καθ' ὅσον ἀφορῶσιν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον) οὐχὶ πλέον ὡς ἀμφιβόλους ἀλλ' ὡς ἀληθεῖς καὶ πολὺ βεβαίας, ἀφοῦ τοῦτο ὑπαγορεύει τὸ λογικόν.

Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοιούτων ἀρχῶν ἠδυνήθη, λέγει ὁ Καρτέσιος, νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν μεταμελειῶν καὶ τῶν τύψεων, ὑφ' ὧν κατατρύχονται συνήθως αἱ συνειδήσεις τῶν ἀσθενῶν καὶ ἀσταθῶν διανοιῶν (αὐτ. 3,31).

3. Νὰ προσπαθῶμεν πάντοτε νὰ νικῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς μᾶλλον ἢ τὴν τύχην καὶ νὰ μεταβάλλωμεν τὰς ἐπιθυμίας ἡμῶν μᾶλλον ἢ τὴν τάξιν τοῦ κόσμου· γενικῶς δὲ νὰ ἐθισθῶμεν νὰ πιστεύωμεν ὅτι οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει ὅλως εἰς τὴν ἐξουσίαν ἡμῶν ἢ αἱ ἡμέτεραι σκέψεις. "Ωστε, ὅταν πράξωμεν πᾶν ὅ, τι εἶναι δυνατόν, ὡς πρὸς τὰ πράγματα τὰ ὄντα ἔξω ἡμῶν, τότε θὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι, ὅσα δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐπιτύχωμεν, εἶναι ὡς πρὸς ἡμᾶς ἀπολύτως ἀδύνατα. Δὲν θὰ ἐπιθυμῶμεν εἰς τὸ μέλλον οὐδὲν, ὅπερ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχωμεν, οὐδὲ θὰ λυπώμεθα ὅτι στερούμεθα πραγμάτων, ἅτινα δὲν εἴχομεν κατὰ τὴν γέννησιν ἡμῶν, καθ' ὃν τρόπον δὲν λυπούμεθα ὅτι δὲν κατέχομεν τὰ βασίλεια τῆς Κίνας ἢ τοῦ Μεξικοῦ¹.

Οἱ τρεῖς οὗτοι ἠθικοὶ κανόνες μετὰ τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν εἶναι εἰς τὸν φιλόσοφον αἱ μόναι ἀσφαλεῖς καὶ ἀδιάσειστοι πεποιθήσεις, αἵτινες οὐδεμίαν ἐπιδέχονται ἀμφισβήτησιν καὶ εἰς οὐδένα ὑπόκεινται κριτικὸν ἔλεγχον².

9. Ἐπισκόπησις. — Ὁ Καρτέσιος εἶναι ὁ πρῶτος ἐν τῇ σειρᾷ συστηματικὸς καὶ μέγας τῶν νεωτέρων χρόνων φιλόσοφος, ὅστις τὰς ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως κρατούσας καὶ εἰς τὴν διανοξιν νέας περιόδου τεινούσας ἐννοίας συνήρμοσε καὶ συνήνωσεν εἰς ἰδίαν τινὰ περὶ κόσμου καὶ ζωῆς θεωρίαν. Ὁ σπουδαῖος οὗτος καὶ ὡς μαθηματικὸς τε καὶ φυσικὸς ἀναδειχθεὶς ὑπέροχος ἀνὴρ ἐγένετο, διὰ τῆς αὐτοτελείας καὶ σαφηνείας τῶν διανοημάτων, διὰ τῆς ἐμβριθοῦς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καὶ διὰ τῆς βαθείας

---

1. Ὁ Καρτέσιος ὁμολογεῖ ὅτι πρὸς ὀρθὴν διασκόπησιν τῶν πραγμάτων ἀπαιτεῖται μακρὰ ἀσκήσις καὶ ἀδιάλειπτος σπουδὴ· θαυμάζει δὲ τοὺς Στωϊκοὺς, οἵτινες κατῴρθωσαν νὰ ἀπαλλαγῶσι τῆς κυριαρχίας τῆς τύχης καὶ παρὰ τὰς λύπας καὶ τὴν πενίαν ἠμιλλῶντο πρὸς τοὺς θεοὺς κατὰ τὴν εὐτυχίαν. (Οἱ Στωϊκοί, ἔχοντες αἰεὶ πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ ὑπὸ τῆς φύσεως προδιαγεγραμμένα δρῖα, ἦσαν πεπεισμένοι ὅτι εἰς τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν εἶχον μόνον τὰς οἰκείας σκέψεις καὶ τούτου ἕνεκα δὲν εἶχον ἀφοσίωσιν εἰς ἄλλα πράγματα· εἶχον δὲ πῶς δίκαιον νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς πλουσιωτάτους καὶ δυνατωτάτους, ἐλευθερωτάτους καὶ εὐτυχιστάτους πάντων τῶν ἀνθρώπων). Αὐτ. 3,32.

2. Αὐτ. 3,34.

καὶ στοχαστικῆς τῶν ἐσχάτων προϋποθέσεων ἐρεύνης, εἰς τῶν γονιμωτάτων καὶ ἐξαίρετον ἐπίδρασιν ἀσκησάντων νεωτέρων φιλοσόφων, ὁ κυριώτατος δὲ δημιουργὸς τῆς γαλλικῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἐπὶ ἓνα αἰῶνα ἐπορεύθη ἦν ἐκεῖνος ἕτεμεν ὁδόν.

Ἐνῶ ὁ Βάκων ἤρχετο ἀπὸ τῆς ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὸ κῦρος τῆς προτέρας φιλοσοφίας, ὁ Καρτέσιος ἄρχεται ἀπὸ τῆς γενικῆς ἀμφιβολίας διατεινόμενος ὅτι πᾶσαι ἡμῶν αἰ ἐννοιαὶ, αἰ γινῶμαι καὶ δοξασίαι, πρέπει νὰ τεθῶσιν ἐν ἀμφιβόλῳ καὶ νὰ δοκιμασθῇ ἡ ἀρχὴ καὶ ἀλήθεια αὐτῶν· καὶ αὐτὰς δὲ τὰς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων, ἃς ὁ Βάκων ἐχρησιμοποιεῖ ὡς ἀσφαλῆ βάσιν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, δὲν ἐξαιρεῖ τῆς ἀμφιβολίας. Μόνον ἐν ὑπάρχει, ὡς πιστεύει, ὅπως ἀναμφίλεκτον καὶ βέβαιον, τουτέστι τὸ φαινόμενον τῆς νοήσεως· περὶ τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ ἀμφιβάλλωμεν, διότι αὕτη ἡ ἀμφιβολία εἶναι νόησις. Ἐν τῇ ἀμφιβολίᾳ, ἦτοι τῇ νοήσει, εἶναί μοι δεδομένη ἀμέσως ἡ βεβαιότης περὶ τῆς ἰδίας μου ὑπάρξεως· « ν ο ῶ , ὑ π ά ρ χ ω ». Σταθερὰ ἄρα βάσις εἶναι ἡ αὐτοσυνειδησία τοῦ νοοῦντος ἐγώ· αὕτη εἶναι ἡ πρώτη καὶ βεβαιοτάτη πασῶν τῶν γνώσεων.

Ἐκ τῆς αὐτοσυνειδησίας θὰ προέλθῃ πᾶσα ἄλλη βεβαιότης· δύναμαι μόνον ἐκεῖνο νὰ θεωρήσω μετὰ πεποιθήσεως ὡς ἀληθές, ὅπερ συνάγεται ἐκ τῆς νοήσεώς μου καὶ ἐμπεριέχεται ἐν αὐτῇ, ἦτοι ὅπερ γινώσκω μετὰ τόσης ἐναργείας καὶ σαφηνείας, μεθ' ὅσης καὶ τὴν ἰδίαν μου νόησιν¹. ἡ σαφήνεια λοιπὸν καὶ εὐκρίνεια τῶν ἐννοιῶν μόνον εἶναι τὸ γνῶρισμα τῆς ἀληθείας αὐτῶν². Τὸ

---

1. Τοσαῦται μόνον παραστάσεις περὶ κόσμου εἶναι ἀσφαλεῖς καὶ βέβαιαι, ὅσας παρέχει ἡ νόησις μετὰ σαφηνείας καὶ ἐναργείας.

2. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ἡ ἐνάργεια καὶ σαφήνεια ταυτίζεται παρὰ Καρτεσίῳ πρὸς τὴν λογικὴν θεωρίαν, τούναντίον δὲ ἡ ἀσάφεια πρὸς τὴν κατ' αἰσθησιν ἐμπειρίαν. Ἡ νόησις δηλαδή, ἐφ' ὅσον μένει καθ' ἑαυτὴν καθαρὰ, ἀναπτύσσει αὐτομάτως μόνον ἐναργεῖς καὶ σαφεῖς παραστάσεις· τούναντίον δὲ ἡ κατ' αἰσθησιν ἀντίληψις ὡς τοιαύτη παρέχει μόνον ἀσαφεῖς καὶ σκοτεινὰς παραστάσεις, συγκεχυμένην γινῶσιν. Ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ κατάγεται ἐκ τοῦ Διονυσίου Σκώτου καὶ ἐκράτησε παρὰ τῇ ὀρθολογικῇ φιλοσοφίᾳ μέχρι τοῦ Καντίου.

γνώρισμα τοῦτο ἔχει κατὰ πρῶτον ἢ αὐτογνωσία· διότι τὸ ὅτι ὑπάρχω καὶ εἶμαι ὄν νοητικόν, ὅτι εἶμαι οὐσία καὶ μάλιστα ἄυλος οὐσία, μανθάνω ἀμέσως ἐκ τῆς νοήσεώς μου. Τὸ αὐτὸ δ' ἰσχύει καὶ περὶ πολλῶν γενικῶν ἐννοιῶν, αἵτινες ὡς τοιαῦται δὲν κατάγονται ἐκ τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' εἶναι ἔμφυτοι καὶ μόνον δι' ἀμέσου νοητικῆς ἐποπτείας καταλαμβάνονται. Καὶ αἱ ἐννοιαὶ λοιπὸν αὗται εἶναι ἀναγκαίως ἀληθεῖς, καθὼ γινωσκόμεναι μετὰ σαφηνείας καὶ ἐναργείας· ἐν αὐταῖς προέχει ἰδίᾳ ἡ ἐννοία τοῦ ἀπείρου καὶ τελειοτάτου ὄντος.

Ἡ ἐννοία τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ καταφαίνεται ἐπιβαλλομένη ἀμέσως τε ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ἐμμέσως διὰ συλλογισμοῦ· ἀμέσως μὲν, διότι εἰς τὰς ιδιότητες τὰς ἐμπεριεχομένας ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ τελειοτάτου ὄντος ἀνήκει καὶ ἡ ὑπαρξίς· ἐμμέσως δέ, διότι σκέπτομαι ὅτι ἐγὼ ὁ ἄνθρωπος, τὸ πεπερασμένον ὄν, δὲν θὰ ἠδυνάμην αὐτός, ἐξ ἰδίων μέσων, νὰ σχηματίσω τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀπείρου ὄντος. Τέλος δέ ἡ ὑπαρξίς σωματικοῦ κόσμου, ἐκτὸς ἐμοῦ ὑπάρχοντος, προκύπτει ἐκ τῆς νοήσεώς μου μόνον ἐμμέσως· ἡ περὶ ἐκείνου πεποίθησίς μου ἐρείδεται ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀληθευτικότητα τοῦ θεοῦ· διότι, ἀφοῦ σαφῶς γινώσκω τὴν ὕλην ὡς τι ἐν χώρῳ ἐκτατὸν καὶ ἀδυνατῶ νὰ ἀποκρούσω τὴν πίστιν εἰς τὴν πραγματικότητα αὐτῆς, θὰ μὲ ἠπάτα αὐτός ὁ θεὸς ἢ τοῦλάχιστον θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀπάτην, ἐὰν αἱ περὶ ἐκείνης παραστάσεις μου ἦσαν σφαλεραὶ καὶ ψευδεῖς.

Αἱ θεμελιώδεις ἐννοιαὶ. Μέθοδος. — Οὕτω πορίζεται ὁ Καρτέσιος τὰς τρεῖς θεμελιώδεις τοῦ συστήματος ἐννοίας, τὴν ἐννοίαν τῆς νοητικῆς οὐσίας ἢ τῆς ψυχῆς, τὴν ἐννοίαν τῆς ἀπείρου οὐσίας ἢ τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς ἐκτατῆς οὐσίας ἢ τοῦ σώματος.

Ὁ θεὸς ὑπάρχει ἀπειρον πνεῦμα καὶ ὡς τοιοῦτος εἶναι νόησις καὶ βούλησις, καθαρὰ καὶ ἀμετάβλητος οὐσία· εἶναι ἡ πρώτη τῆς κινήσεως αἰτία, δημιουργὸς τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἡρεμίας καὶ κινήσεως, ἐνεργῶν κατὰ τρόπον σταθερὸν καὶ ἀναλλοίωτον ἐπιτρέποντα νὰ συναγάγωμεν νόμους τινὰς τῆς φύσεως. Ἐν ἀντι-

θέσει πρὸς τὴν κυρίαν ταύτην καὶ ἀρχέγονον οὐσίαν, τὰ δημιουργήματα εἶναι δευτερεύουσαι ἢ καταχρηστικῶς λεγόμεναι οὐσίαι, αἵτινες πρὸς ὑπαρξιν ἔχουσι χρεῖαν τῆς θείας συνδρομῆς καὶ γινώσκονται ἐμμέσως ἐκάστη διὰ τοῦ οἰκείου κατηγορήματος καὶ τῶν τρόπων ἢ συμβεβηκότων. Διτταὶ δ' εἶναι αἱ δεδημιουργημέναι ἢ δευτερεύουσαι οὐσίαι, νοητικαὶ δηλονότι καὶ σωματικαί· ὧν ἐκεῖναι μὲν ἔχουσι κατηγορήματα τὴν νόησιν, αὗται δὲ τὴν ἔκτασιν. Πνεῦμα (ψυχὴ) καὶ σῶμα εἶναι διάφοροι οὐσίαι, ἀφοῦ ἔχουσι διάφορα κατηγορήματα καὶ τρόπους.

Ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ σωματικοῦ κόσμου μετέρχεται ὁ Καρτέσιος αὐστηρῶς μηχανικὴν μέθοδον. Τὰ σώματα, λέγει, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἔκτατὴ οὐσία, ἢ πληροῦσα δηλονότι τὸν χῶρον μᾶζα· σύγκεινται δὲ πάντα ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς καὶ ὁμοειδοῦς, ὑπ' οὐδενὸς κενοῦ διαστήματος διακοπτομένης καὶ ἐπ' ἀπειρον διαιρετῆς ὕλης. Δύνανται ἄρα πᾶσαι μὲν αἱ διαφοραὶ τῶν σωμάτων νὰ ἀναχθῶσιν μόνον εἰς τὴν διάφορον διαίρεσιν, μόρφωσιν καὶ σύνδεσιν τῆς ἀρχεγόνου ἐκείνης ὕλης, πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ σωματικῷ κόσμῳ συμβαίνοντα εἰς τὰς ἐν χώρῳ κινήσεις. Καὶ ἵνα μὴ προκύψῃ ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ τῶν κινήσεων χάσμα καὶ μὴ ἀπαιτηθῇ ἢ ἐπέμβασις εἰς αὐτὰς ξένης δυνάμεως, ἐγένετο ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ σύνολον τῆς ἡρεμίας καὶ τῆς κινήσεως τῆς ἐν τῷ κόσμῳ μένει τὸ αὐτό.

Ἐν τῇ μηχανικῇ τῆς φύσεως ἐρμηνείᾳ προέβη ὁ φιλόσοφος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε τὰς φαινομένας ὡς σκοπίμους κινήσεις τοῦ ὀργανισμοῦ ἐθεώρησεν ὡς ἀποτέλεσμα μηχανικῆς αἰτίας· τὰ ζῶα δ' ἐξέλαβεν ἀπλῶς ὡς μηχανάς, ὡς αὐτόματα κινούμενα διὰ τῆς θερμότητος τῆς καρδίας καὶ τῶν ἐκ τοῦ αἵματος δι' ἀραιώσεως προερχομένων ζωτικῶν πνευμάτων¹. Οὕτω δὲ ἡ ζωὴ καὶ ἡ κίνησις τοῦ σώματος οὐ μόνον τῶν ζώων ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων προέρχεται οὐχὶ ἐκ τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐκ τοῦ αἵματος καὶ τῶν ζωτικῶν πνευμάτων.

1. Παρεικάζων ὁ φιλόσοφος τὰ ζῶα πρὸς μηχανάς καὶ αὐτόματα, παρορᾷ οὐσιώδη διαφορὰν· διότι τὰ τελευταῖα ταῦτα (αἱ μηχαναὶ—αὐτόματα) στεροῦνται αἰσθήσεως καὶ συναισθήσεως.

Πλὴν ὅμως ἡ τοιαύτη (μηχανικὴ) ἐξήγησις ἐγκαταλείπεται καὶ δὲν ἰσχύει ἐπὶ τῶν φαινομένων τοῦ διανοητικοῦ (πνευματικοῦ) βίου· διότι ἡ νόησις θεωρεῖται ὡς ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ὁμολογεῖται διαρρήδην ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως καὶ ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Παραπλήσιον δὲ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ σχέσει Θεοῦ καὶ κόσμου. Ὁ Καρτέσιος οὐ μόνον δὲν προσκρούει εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν ἐπέμβασιν τοῦ θεοῦ ἐπὶ τὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ θεὸς δὲν δεσμεύεται ὑπὸ τῶν ἠθικῶν νόμων καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ διευθετήσῃ τὸν κόσμον κατὰ τρόπον ὅπως τοῦ νῦν διάφορον, εἰάν ἤθελεν.

Ἐπιχειρῶν νὰ ἐρμηνεύσῃ πάντα τὰ ὑλικά φαινόμενα διὰ τῆς ἐκτάσεως, τοῦ μερισμοῦ καὶ τῆς κινήσεως, ὡς ἀρχηγόνων ἰδιοτήτων τῆς ὕλης, γίνεται φανερὸς ὅτι μετέρχεται τὴν ἀποδεικτικὴν μέθοδον· χωρεῖ ἀπὸ τῶν αἰτίων εἰς τὰ ἀποτελέσματα. Βεβαίως καὶ οὗτος ἀνεγνώριζεν, ὡς καὶ ὁ Βάκων, τὴν ἀξίαν τῆς ἐμπειρίας· πλὴν δὲν ἔθετε, καθάπερ ἐκεῖνος, τὸ κέντρον τοῦ βάρους εἰς τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον ἀλλὰ εἰς τὴν ἀποδεικτικὴν, εἰς τὰς πρυτανεύουσας ἀρχὰς καὶ ὑποθέσεις. Ἀπονέμων ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἀποδείξεις, διέφερεν οὐχ ἥττον τοῦ Γαλιλαίου, οὐ τὴν ἀξίαν ὑπετίμα μέγਾਲως καὶ οὐτινος ὅμως δὲν ἐκέκτητο τὴν ἰκανότητα ὅπως συνάπτῃ ἀπόδειξιν καὶ ἐπαγωγὴν καὶ συνάπτων ἐφαρμόζῃ αὐτάς, ἐν στενῇ πρὸς ἀλλήλας συναφείᾳ, εἰς τὴν διερεῦνησιν ὠρισμένων τῆς ἐμπειρίας δεδομένων¹.

Χα ρ α κ τ η ρ ι σ μ ὸ ς τ ο ὕ φ ι λ ο σ ο φ ῆ μ α τ ο ς.—Ἡ ἐνδόμυχος ἀνάγκη καὶ ὄρμη τοῦ φιλοσόφου τούτου πρὸς ἄκραν

1. Ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Καρτεσίου ἦτο νὰ καταστήσῃ καταφανὲς ὅτι παρῆλθον πλέον οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἡ φύσις ἠρμηνεύετο διὰ τῆς πίστεως εἰς μυστικὰς δυνάμεις ἢ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως ὑπερτέρων ὄντων· προέβαλλε δὲ ὡς ἰδεῶδες τῆς φυσικῆς τὴν παραγωγὴν τῶν φαινομένων ἐκ τῶν αἰτίων αὐτῶν, κατὰ τὴν αὐτὴν λογικὴν ἀνάγκην, μεθ' ἧς ὁ μαθηματικὸς συνάγει ἐκ τῶν δεδομένων προϋποθέσεων τὸ συμπέρασμα. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο μὲν δὲν ἠπατάτο, ἀλλὰ προσνέμων ὅμως μείζονα τοῦ δέοντος σημασίαν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν γενικῶν ἀρχῶν καὶ εἰς τὰς ἐπὶ τούτων στηριζομένας ὑποθέσεις, κατέληγεν εἰς φιλοσοφίαν τῆς φύσεως ἔχουσαν χαρακτῆρα δογματικόν.

σαφήνειαν ἀνεπτύχθη εἰς μεθοδικὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὴν πεποιθῆσιν ὅτι μόνη ἡ νόησις, μόνος ὁ λόγος, παρέχει τὴν ποθητὴν ἐνάργειαν, οἷαν ἐμφανίζει ἡ μαθηματικὴ. Πάντα τὰ ἄλλα εἶναι ἐπισφαλῆ· ὅλον τὸ περιεχόμενον τῆς νοήσεως εἶναι ἀβέβαιον καὶ πλάνης ἐπιδεκτικόν. Τὸ δὲ μόνον βέβαιον εἶναι αὐτὴ ἡ νόησις· «ὡς ἡρεμος πόλος ἐν τῇ ῥοῇ τῶν φαινομένων» εἶναι ἡ αὐτοσυνειδησία, ὁ γινώσκων λόγος, ἡ καθαρὰ νόησις. Αὕτη παρέχει σαφεῖς παραστάσεις καὶ βεβαίαν ἄρα ἀλήθειαν· ἡ καθαρὰ νόησις, ὁ αὐτοτελής λόγος, εἶναι ἡ βᾶσις πάσης ἐπιστήμης. Τοιαῦτα διδάσκων ὁ Καρτέσιος καθίσταται ὁ ἀρχηγὸς τῆς νεωτέρας ὀρθολογικῆς φιλοσοφίας¹.

“Ὅπερ ἐν τοῖς πρόσθεν εἶδομεν ἰσχυρῶς ἐξαιρούμενον εἶναι ἡ διάκρισις καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀντίθεσις τῶν δύο δευτερευουσῶν οὐσιῶν, τῆς νοητικῆς δηλονότι καὶ τῆς σωματικῆς, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Διότι ἐκείνης μὲν κατηγορήματα εἶναι ἡ νόησις, τρόποι δὲ τὰ ἐπὶ μέρους νοήματα, αἱ παραστάσεις καὶ κρίσεις καὶ τὰ τοιαῦτα· ταύτης δὲ κατηγορήματα μὲν εἶναι ἡ ἔκτασις, τρόποι δὲ ἡ ὠρισμένη θέσις καὶ χροιά, ἡ ἡρεμία ἢ κίνησις καὶ ὅσαι ἄλλαι τυχαῖαι ιδιότητες. Τοιαῦται ὑπάρχουσαι αἱ δύο οὐσίαι, δὲν ἔχουσι κοινὸν τι πρὸς ἀλλήλας (εἰ καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ συνυπάρχουσιν), ἀποκλείουσιν ἀλλήλας καὶ δὲν ἔχουσιν ἢ ἑτέρα ἐπὶ τὴν ἄλληλιν ἀμεσον ἐπίδρασιν.

Ἄλλ’ εἶναι ἤδη εὐδηλον ὅτι ἡ διάκρισις δύο θεμελιωδῶν ἀρχῶν, θεοῦ καὶ κόσμου, καὶ πάλιν ἡ ἐν τῷ κόσμῳ διαστολὴ καὶ ἀντίθεσις δύο ὑποστάσεων, τῆς ὑλικῆς καὶ τῆς νοητικῆς, τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς (δευτερευουσῶν μὲν ἀλλὰ σημαντικῶν οὐσιῶν), ἡ τοιαύτη διάκρισις, ἐμφαντικῶς ἐξαιρομένη, περιάπτει εἰς τὴν προκειμένην φιλοσοφίαν τὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐστηροῦ δυϊσμοῦ².

---

1. Ἡ νόησις κηρύττεται ὡς ἡ πρυτανεύουσα δύναμις τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ἡ νοησιαρχικὴ αὕτη θεωρία ἐκράτησε καθ’ ὅλον τὸν 18ον αἰῶνα.

2. Κατὰ πόσον ὁ δυϊσμὸς οὗτος παραμένει καθαρὸς καὶ ἄκρατος, θὰ ἴδωμεν ὀλίγον κατωτέρω.

“Οτι δ’ ἐπὶ τῆς αὐτῆς φιλοσοφίας εἶναι ἔντονος καὶ ζωηρὰ ἐπιτεθειμένη ἢ σφραγὶς τῆς ἰδ ε ο κ ρ α τ ί α ς, εἶναι εὐκόλον νὰ ἐννοήσωμεν· ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ὁ θεός, τὸ ἄπειρον πνεῦμα, ὡς ἀπόλυτος νόησις, νοεῖ, τὰ δὲ νοήματα αὐτοῦ εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἰδέαι· ὅτι ἡ οὐσία πάντων εἶναι αἱ ἰδέαι, ὧν εἰκόνες καὶ ἀπεικάσματα εἶναι αἱ καθολικαὶ ἔννοιαι αἱ ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν ἐνυπάρχουσαι δυνάμει ἔμφυτοι καὶ καθιστῶσαι δυνατὴν τὴν γνῶσιν τὴν ἀληθινήν.

Γενικαὶ παρατηρήσεις.—Ὁ Καρτέσιος προεθυμήθη νὰ προσεγγίσῃ τὴν φιλοσοφίαν πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς μαθηματικῆς σαφηνείας, ἐφαρμόζων εἰς ἐκείνην τὴν μέθοδον τῆς μαθηματικῆς. Ἀλλὰ φρονῶν ὅτι ἡ μαθηματικὴ καὶ ἰδίᾳ ἡ γεωμετρία εἶναι ἔργον τῆς καθαρᾶς νοήσεως, ἐξῆρεν αὐτὴν καθ’ ὑπερβολήν¹. Ὅθεν ἐποίησε τὴν μαθηματικὴν μέτρον πάσης ἀξίας καὶ γνώμονα τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ δὴ καὶ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως, οὕτω δ’ ἔδωκεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν νέαν τροπὴν, ἣτις ἐκράτησε μέχρι τοῦ Καντίου καὶ ἐπέκεινα² διὰ τῆς θεωρίας περὶ τῆς ἀπολύτου βεβαιότητος τῆς μαθηματικῆς ἔσχεν ἐπίδρασιν μεγίστην καὶ μακροτάτην³. Πλὴν ὅμως ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι εἶναι δυνατόν ἀπὸ βεβαίας τινὸς ἀφετηρίας νὰ παραχθῇ ὅλη ἡ ἀλληλουχία τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ νὰ ἐφαρμοσθῇ μία καθολικὴ μέθοδος εἰς πάντα τὰ πεδία τοῦ ἐπιστητοῦ, δὲν εἶναι εὐλόγος καὶ ὀρθή, ὡς ἔδειξεν ἡ ἱστορία τῆς νεωτέρας διανοήσεως⁴. Ἄλλως δὲ αὐτὸς ὁ Καρτέσιος

1. Παρέβλεπεν ὁ φιλόσοφος οὗτος—ὅπως καθόλου οἱ ὀρθολογικοὶ οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ἐμπειρικοὶ—ὅτι ἡ πρόοδος τῆς μαθηματικῆς γνώσεως ἔχει βάσιν ἐποπτικὴν.

2. Ἡ μαθηματικὴ ἐχρησίμευσε, καθ’ ὅλον τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα, ὡς ὁ κανὼν τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν καὶ συνετέλεσεν, ὡς οὐδεμία ἄλλη μερικὴ ἐπιστήμη, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γνωσιολογίας.

3. Ἡ γεωμετρικὴ μέθοδος τοῦ Σπινόζα, αἱ μαθηματικαὶ ἀρχαὶ τοῦ Λεϊβνιτίου καὶ τοῦ Οὐολφίου, τὰ σκεπτικὰ συμπεράσματα τοῦ Χιουμίου, ταῦτα πάντα φέρουσι τὴν σφραγίδα τῆς διανοήσεως τοῦ Καρτεσίου.

4. Ἡ σπουδὴ τοῦ φιλοσόφου νὰ εἰσβιάσῃ τὴν μαθηματικὴν μέθοδον εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας ὑπῆρξεν ἄγαν ἐπιβλαβής. Ἡ μαθηματικὴ προὑπο-

δέν ἠδυνήθη νὰ ἄρη τὰς ἀντιφάσεις, νὰ συνάψῃ τὰ ἐπὶ μέρους εἰς ἐνότητα καὶ νὰ δείξῃ τὸ βάθος, ὅπου ἐδρεύει τῶν ἐπιστημῶν ἡ συνάφεια. Ἀσχολεῖται περὶ τὰ γεγονότα καὶ πειρᾶται νὰ ἀναγάγῃ αὐτὰ εἰς μαθηματικὰς σχέσεις, ἀλλὰ δέν τολμᾷ νὰ ἐξετάσῃ τὸν ἔσχατον πάντων τῶν φαινομένων λόγον.

Πρὸς τὸν ὀρθολογισμὸν τοῦ φιλοσόφου συνάπτεται μυστικὴ τάσις χαρακτηρίζουσα καθόλου τὴν διανόησιν τοῦ 17ου αἰῶνος¹. κρατεῖ παρ' αὐτῶ ἀνήσυχος καὶ ζωηρὰ φαντασία συνδυαζομένη μετὰ πάθους πρὸς τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ λόγου. Ὅτι μὲν ἡ νόησις, ὁ λόγος (τὸ λογικόν), εἶναι ἡ κυρία πηγὴ τῆς γνώσεως καὶ ἡ πρυτανεύουσα τῆς ψυχῆς λειτουργία, οὐδεὶς δύναται εὐλόγως νὰ διαμφισβητήσῃ. Ἀλλ' ἡ ὕστερον ὁμως γενομένη ὑπερτίμησις τοῦ λόγου καὶ ἡ ὑποτίμησις τῶν ἄλλων τῆς γνώσεως συντελεστῶν ἦτο φυσικὸν νὰ ἐκτρέψῃ τὴν ὀρθολογικὴν φιλοσοφίαν εἰς ὑπερβολὰς καὶ μονομερείας² καὶ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀ-

---

θέτει ἐννοίας τινὰς καὶ ἀρχὰς, ἃς ἀδυνατεῖ νὰ διασαφήσῃ ἀκριβέστερον. Κατὰ ταύτην λοιπὸν καὶ ὁ Καρτέσιος παραλείπει νὰ διερευνήσῃ τὰς ἀπλᾶς ἐννοίας (ὧν τὴν ἀλήθειαν θεωρεῖ προφανῆ) δι' ἀλλήλων ἢ διὰ παραβολῆς πρὸς ἄλλας. Παραδέχεται μὲν καθολικὰς ἀρχὰς καὶ ἐννοίας (οἷον τὸ ἄπειρον καὶ τὸ πεπερασμένον) ὡς ἐμφύτους, ἄλλας δὲ παραστάσεις (π.χ. ἐλευθερίαν καὶ ἀνάγκην) ὡς ἐπικτήτους, ἀλλὰ δέν δεικνύει πῶς αὐταὶ συμβιβάζονται πρὸς ἀλλήλας, καὶ παραπέμπει ἀπλῶς εἰς τὴν θεολογίαν.

1. Ὑπὲρ τὸν νοητικὸν καὶ τὸν σωματικὸν κόσμον ὑπάρχει τὸ κράτος τοῦ θεοῦ, ὅστις ἐδημιούργησε πάντα καὶ ἐν ἐκάστη στιγμῇ ἀναδημιουργεῖ αὐτά, συναρμολογεῖ τὰ ἀντίθετα καὶ συνάπτει κατὰ σταθερὸν νόμον τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον πρὸς τὸ παρελθόν. Καὶ ταῦτα μὲν παραδέχεται ὁ φιλόσοφος κατὰ τινὰ ἐνόρασιν· ἀλλὰ τὰ ἀπόρρητα τοῦ θεοῦ δέν τολμᾷ νὰ ἐρμηνεύσῃ, οἷον τὸ διατὶ καὶ πρὸς τί ἐδημιουργήθη ὁ κόσμος, πῶς συμβιβάζεται ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν προόρασιν τοῦ θεοῦ, πῶς συνάπτονται καὶ ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἀλλήλα σῶμα καὶ ψυχὴ.

2. Ἡ πεποίθησις ὅτι τὸ ἔλλογον τοῦ ἀνθρώπου πνεῦμα χρειάζεται μόνον νὰ λάβῃ ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ, ὅπως εὖρη τὴν ἀλήθειαν καὶ πράξῃ τὸ ὀρθόν, ἤγαγεν εἰς ἐπιβλαβεῖς μονομερείας. Οὕτω πῶς ὑπετιμήθη ἡ κατ' ἐμπειρίαν γνώσις καὶ ἀντετάχθη πρὸς τὴν αὐτογνωσίαν τοῦ λόγου· τὰ προβλήματα τοῦ πρακτικοῦ βίου ἐξητάσθησαν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ θεωρητικοῦ λόγου· οὐδ' ἀπενε-

τοπίας¹, οίας θα εμφανίση ὕστερον ἢ μετὰ Κάντιον ἰδεοκρατία.

Καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον δ' αἱ θεωρίαι τοῦ Καρτεσίου δὲν εἶναι ἀνεπίδεκτοι ἀντιρρήσεως. Ἡ γενικὴ ἀμφιβολία, ἀφ' ἧς οὗτος ἄρχεται τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, εἰ καὶ μὴ ἔχει τὸν συνήθη σκεπτικὸν χαρακτῆρα ἀλλ' εἶναι μεθοδικὴ ἀρχὴ (*dubium methodicum*), χρησιμεύουσα ὡς μέσον πρὸς αὐτογνωσίαν², ὅμως φαίνεται ὅτι χωρεῖ εἰς ἐσχάτην ὑπερβολήν³. Διότι ἡ ἀμφιβολία περὶ πραγμάτων βεβαιοτάτων, ὡς τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου, δύναται νὰ προβῇ περαιτέρω καὶ νὰ καταστῇ ἀμφιβολία περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπάρξεως, ἥτις παράδοξος ἀμφιβολία θὰ ἀπετέλει πνευματικὴν αὐτοκτονίαν καὶ τὸ τέλος τῆς διανοήσεως. Ὅπως δὴποτε προέρχεται ὁ φιλόσοφος οὗτος διὰ τῆς ἀμφιβολίας εἰς τὴν αὐτογνωσίαν καὶ θεωρῶν αὐτὴν ὡς ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν⁴ θέλει ἀπὸ ταύ-

---

μήθη ἢ προσήκουσα σημασία εἰς τὰς ἄλλας παρὰ τὴν νόησιν ψυχικὰς λειτουργίας.

1. Πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ πρὸς τιμὴν τοῦ Καρτεσίου ὅτι δὲν προέβη εἰς τὰ ἄκρα· διότι παρεδέχετο ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ πραγματικοῦ (αἰσθητοῦ) κόσμου τελεῖται διὰ τῆς συνεργίας νοήσεως καὶ αἰσθήσεως, μάλιστα δ' ἐσκωπτε τοὺς παραβλέποντας τὴν παρατήρησιν καὶ τὸ πείραμα. Ἄλλ' ἡ ὑπὸ τούτου ἔξαρσις τῆς αὐτογνωσίας, ὡς καὶ ἡ παραδοχὴ ἐμφύτων ἐννοιῶν, κατέβαλον ἀνεπιγνώστως τὰ σπέρματα τῆς ὑποκειμενικῆς ἰδεοκρατίας· ἡ γ ν ω σ τ ι κ ῆ ἐξάρτησις τοῦ κόσμου ἐκ τῆς συνειδήσεως κατέστη ὕστερον π ρ α γ μ α τ ι κ ῆ ἐξάρτησις. Ἐὰν δὲ οἱ μετέπειτα ὑπέρμαχοι τῆς ἰδεοκρατικῆς πανθεΐας ἐπεκαλοῦντο τὸν φιλόσοφον τοῦτον ὡς πρόδρομον αὐτῶν, δὲν εἶναι ὅλως παράδοξον.

2. Ἡ ἀμφιβολία δὲν εἶναι τὸ τέλος ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας· εἶναι ἡ ἐπίγνωσις τοῦ ὅτι πλανώμεθα, διότι τὰς γνώμας ἡμῶν σχηματίζομεν μετὰ σπουδῆς καὶ ἄνευ βασάνου. Ἡ δὲ κατανόησις τῆς τοιαύτης πλάνης εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτογνωσίας.

3. Οὐχὶ ἄνευ λόγου θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐρωτήσῃ τὸν φιλόσοφον· διατὶ νὰ ἀμφιβάλλω ὅτι ὑπάρχει ἐξωτερικὸς κόσμος, ἀφοῦ λαμβάνω ἐπίγνωσιν πρότερον αὐτοῦ ἢ ἐμοῦ αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ συναισθάνομαι ὅτι ἡ ὑπαρξις μου ἐξαρτᾶται ἐξ ἐκείνου, (δὲν θὰ ὑπῆρχον ἐγώ, ἂν μὴ προὔπῆρχον οἱ γονεῖς μου καὶ οἱ ἄλλοι ἀναγκαῖοι ὅροι τῆς συντηρήσεώς μου).

4. Χάριν τῆς ἀκριβείας πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὴν αὐτογνωσίαν ὡς ἀφετηρίαν τῆς ἄλλης γνώσεως, δὲν εἰσήγαγεν ὁ Καρτέσιος ἀλλ' ἐδίδαξαν τὸ μὲν πάλαι ἡμέτεροι φιλόσοφοι (Ἡράκλειτος, ἰδίᾳ ὁ Ἀριστοτέλης), ὕστε-

της να ρίψη φῶς εἰς πᾶσαν γνῶσιν¹. Καὶ πρῶτον θέλει νὰ δείξη τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ καὶ δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου² ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐναργείας τῶν παραστάσεων, λαμβανομένης ὡς κριτηρίου τῆς ἀληθείας· «ὅ, τι νοῶ—λέγει—σαφῶς καὶ ἐναργῶς, εἶναι ἀληθές». "Ὅτι ὅμως τὸ τοιοῦτο κριτήριον δὲν εἶναι ἀσφαλές, δεικνύει πλὴν ἄλλων³ τὸ ὅτι οἱ διάφορα ἀλλήλων ἰσχυριζόμενοι ἐπικαλοῦνται ὡσαύτως τὴν ἐνάργειαν καὶ σαφήνειαν⁴, τὴν ἐνόρασιν καὶ ἐποπτείαν⁵. Ἡ ἐνάργεια λοιπὸν καὶ σα-

ρον δὲ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ὁ ἱερός Αὐγουστῖνος, ᾧ ἠκολούθησαν ὁ Ἄνσελμος καὶ ἔπειτα ὁ Καμπανέλλας καὶ οἱ Γάλλοι σκεπτικοί. Τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἀλληλουχίας δὲν εἶχεν ἐπίγνωσιν ὁ Καρτέσιος, ἐδέησε δὲ νὰ ὑπομνήσῃ εἰς αὐτὸν ὁ Arnaund τὸ οἰκεῖον δίδαγμα τοῦ Αὐγουστίνου. Πάντως δ' ὅμως ὁ Γαλάτης φιλόσοφος συνεπλήρωσε τὸν Αὐγουστῖνον ἀναπτύξας συστηματικώτερον τὰ κατὰ τὴν γνῶσιν. Ὡστε καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἀρχῆς τοῦ « *sogito, ergo sum* », ἔσχεν ὁ Καρτέσιος προδρόμους.

1. Ἐκλαμβάνων τὴν αὐτογνωσίαν (τὴν κατ' ἐξοχὴν περίπλοκον καὶ ἐρμηνείας ἐνδεᾶ ταύτην ἐννοιαν) ὡς τι ἐναργές καὶ αὐτονόητον σπεύδει νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῆς βεβαιότητος τῆς νοήσεως ἡμῶν τὴν οὐσίαν τοῦ ἡμετέρου πνεύματος.

2. Θὰ ἠδύνατό τις ἴσως νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἐκ τῆς αὐτογνωσίας προέρχεται ἡ πεποίθησις περὶ τῆς ὑπάρξεως οὐχὶ μᾶλλον τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ κόσμου· πρὸς δὲ ὅτι ἀγόμεθα μᾶλλον διὰ τοῦ κόσμου πρὸς τὸν θεὸν ἢ διὰ τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον.

3. Ὁ Λεϊβνίτιος, ἐνιστάμενος κατὰ τοῦ ἀξιώματος τούτου τοῦ Καρτεσίου, εἶπε τὰ ἐξῆς· «Συχνὰ ἐπὶ τῶν μετὰ σπουδῆς κρίσεων φαίνεται μοι σαφές καὶ ἐναργές ὅ, τι ἐπ' ἀληθείας εἶναι σκοτεινὸν καὶ συγκεχυμένον. Τὸ ἀξίωμα ἄρα τοῦτο εἶναι ἀνωφελές, ἐὰν μὴ προσαχθῶσι τὰ κριτήρια τοῦ σαφοῦς καὶ ἐναργοῦς». Ἄλλως δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Καρτέσιος δὲν ἐφαρμόζει αὐτὸ πάντοτε. Οὕτως ὡμολόγησεν ὅτι ἡ ἐννοια τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς ἐπαλλήλου ἐπιδράσεως σώματος καὶ ψυχῆς φαίνεται εἰς τὴν νόησιν ἀσαφής· καὶ ὅμως ἐνέκρινεν αὐτὴν ὡς ἀληθῆ.

4. Τὰ συστήματα τῶν φιλοσόφων ἄρχονται ἕκαστον ἀπὸ τινος ἐννοίας ὑποτιθεμένης ὡς ἀμέσως βεβαία, ἀναποδείκτου καὶ δι' ἐνοράσεως μόνον, ἥτοι νοητικῆς ἐποπτείας, καθορωμένης.

5. Εἰρήσθω ὅτι ὁ Καρτέσιος παρεδέχετο πολλὰ ἐξ ἀρχῆς ὡς βέβαια καὶ αὐτόδηλα, εἰ καὶ χρῆζουσιν ἀποδείξεως, οἷον τὸ ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ τελειοτάτου

φήνεια, ἣν τόσον ἐξαίρει ὁ φιλόσοφος, δὲν ὠφελεῖ, ἡ δὲ ἀφετηρία ἀπὸ τῆς γενικῆς ἀμφιβολίας θὰ κατέχη ἡμᾶς ἐγκλείστους ἐν τῇ ὑποκειμενικότητι¹.

Ὡσαύτως ἀνεπαρκεῖς εἶναι αἱ θεμελιώδεις ἐννοιαὶ τοῦ συστήματος. Ὁ ὀρισμὸς τῆς οὐσίας ὡς ἐκείνου, ὅπερ οὐδενὸς ἐτέρου χρήζει πρὸς ὑπαρξιν, εἶναι εὐπρόσδεκτος, ἀλλ' οὐχὶ ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς « αἰτίας ἑαυτοῦ »· διότι τοιαύτη ἐκδοχὴ οὐ μόνον ἀπάδει, ὡς εἶδομεν², πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ οὐδαμῶς θὰ ἐπέτρεπε νὰ καλῶνται (ἔστω καὶ καταχρηστικῶς) τὰ δημιουργήματα οὐσίαι.

Κυρίαν οὐσίαν παραδέχεται μίαν μόνον, τὸν θεόν· ἀλλ' ἡ περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ἀπόδειξις, στηριζομένη εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἐμφύτων ἐννοιῶν, δὲν εἶναι ἀποχρῶσα. Ἐπειτα δέ, ἐκ τοῦ δοθέντος ὀρισμοῦ τοῦ θεοῦ συνάγεται ὅτι πάντα τὰ δημιουργήματα δὲν εἶναι ἐπ' ἀληθείας οὐσίαι ἀλλ' ἀπλῶς συμβεβηκότα τῆς θείας οὐσίας³. Τὰ καθ' ἕκαστον πάντα ὑπάρχουσι μόνον, καθ' ὅσον ἀποτελοῦσι μέρος τῆς γενικῆς ἀλληλουχίας, ἣτις καλεῖται θεὸς ἢ φύσις⁴. Εἶναι δ' ὅμως φανερόν ὅτι τοιαῦτα γνωματεύων ὁ φιλό-

---

όντος ἐμπεριέχει τὴν ὑπαρξιν, ὅτι ἡ ἐνέργεια ἢ τὸ πάθος εὐρίσκεται μόνον ἐν τῇ οὐσίᾳ, ὅτι τὸ περιεχόμενον ἐν τῷ ἀποτελέσματι ὑπάρχει ἤδη ἐν τῷ αἰτίῳ καὶ ὅσα ἄλλα.

1. Ἐφ' ὅσον ἀντεχόμεθα τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῶν ἐμφύτων παραστάσεων, δὲν ἐξερχόμεθα ἐκ τῆς ὑποκειμενικότητος οὐδὲ φθάνομεν εἰς τὰ ἀντικείμενα. Ὁφείλομεν ἄρα νὰ ὁμολογήσωμεν ἐξ ἀρχῆς ὅτι ὑπάρχει τόσον ἐξωτερικὸς κόσμος ὅσον καὶ ἐσωτερικὸς, τόσον ἀντικείμενον ὅσον καὶ ὑποκείμενον· ἡ ὑπαρξις τοῦ κόσμου δὲν ἀποδεικνύεται ἀλλ' ἐπιβάλλεται, καθὰ καὶ ἡ τοῦ ἰδίου ἐγώ:

2. Ἀνωτέρω σελ. 92.

3. Ὁ κόσμος οὔτε νὰ ὑπάρξῃ δύναται οὔτε νὰ διατηρηθῇ ἀνευ τῆς θελήσεως καὶ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ. Διὸ καὶ ἡ τοῦ κόσμου ὑπαρξις χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου, ὡς συνεχῆς δημιουργία (creatio continua). (Discours 5,46). « Ἡ ἐνέργεια, δι' ἧς νῦν διατηρεῖ (ὁ Θεὸς) τὸν κόσμον εἶναι ὅλως ἡ αὐτὴ πρὸς ἐκείνην, δι' ἧς ἐδημιούργησεν αὐτόν »).

4. Medit. 6,80 « Φύσιν, γενικῶς σκοπούμενην, νοῶ νῦν οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτὸν τὸν θεὸν ἢ τὴν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεθεῖσαν τάξιν καὶ ἀλ-

προϋποθέσεις, ἐγένετο ἐν τοῖς πρόσθεν φανερόν¹. Ἔτι δυσκολώ-
τερον πρόκειται τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς ἐπαλλήλου ἐπι-
δράσεως δύο διαφόρων ὑποστάσεων, σώματος καὶ ψυχῆς². Ἀδυ-
νατῶν, ὡς εἶδομεν, νὰ παράσχη ἐπιστημονικὴν τοῦ πράγματος
ἐξήγησιν, κατέφυγεν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς εὐκαίρου ἀφορμῆς, ὡς
ἀπὸ μηχανῆς Θεόν.

Ἄξια τοῦ φιλοσοφήματος. Παρὰ τὰ τοιαῦτα
ἐλλείμματα εἶναι μεγάλη ἡ ἀξία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καρτεσίου
καὶ ἡ ἀπὸ ταύτης ὠφέλεια. Ὁ ἐμβριθὴς ἀνὴρ ἤλεγξε τὴν εὐπι-
στίαν καὶ τὴν ἐπιδίωξιν πολυμαθείας καὶ κατεπολέμησε τὴν ἐπι-
τῶν χρόνων αὐτοῦ ἐπιπολάζουσαν δοξασίαν ὅτι δῆθεν ἐπιστήμη
εἶναι ἡ συλλογὴ καὶ μετάδοσις γνώσεων· ἔδειξε δὲ περιεκτικώ-
τερον καὶ βαθύτερον τοῦ Βάκωνος ὅτι γνῶσις ἀσφαλῆς εἶναι οὐχὶ
ἢ παρ' ἄλλων λαμβανομένη ἀλλ' ἢ μεθοδικῶς καὶ δι' ἰδίας βασάνου
προσγιγνομένη καὶ οὕτω κατανοουμένη. Δὲν πρέπει ἄρα νὰ ποιῶ-
μεν γνώμονα καὶ κανόνα ἡμῶν τὰς σκέψεις καὶ εἰκασίας τῶν ἄλ-
λων, ἀλλὰ νὰ ἐλέγχωμεν αὐτοὶ πάντα· πρέπει ἡ νόησις νὰ ἀπαλ-
λαγῇ τῶν προκαταλήψεων καὶ τῶν αὐθεντιῶν, τῆς νωθρότητος
καὶ ὀκνηρίας, ἀπαλλασσομένη δὲ νὰ ἀρκεσθῇ εἰς ἑαυτήν, εἰς τὰς
οἰκείας δυνάμεις³. Βεβαίως ὁ Καρτέσιος δὲν εἰσήγαγε καινὰ δι-
δάγματα εἰς τὴν φιλοσοφίαν⁴, ὡς εἰσήγαγεν εἰς τὴν φυσικὴν καὶ
τὴν μαθηματικὴν, οὐδ' ἐπόρισεν ἐνιαῖον καὶ ἀπηρτισμένον σύ-
στημα, ἀλλὰ μόνον σύνθεσιν θεωριῶν. Καὶ ὅμως ἀνεδείχθη σπου-
δαιότατος (ὁ σπουδαιότατος μετὰ τοῦ Λεϊβνιτίου φιλόσοφος πρὸ

---

1. Ἐν ταῖς ψυχολογικαῖς ἐρεῦναις οὔτε νέον τι προσφέρει οὔτε εἶναι
κατὰ πάντα εὐκρινές. Οὕτω τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν φαντασίαν ὅτε μὲν θεωρεῖ ὡς
εἶδη τῆς νοήσεως, ὅτε δὲ ὡς σωματικὰ φαινόμενα· τὴν δὲ βούλησιν νῦν μὲν
διαστέλλει ἀπὸ τῆς νοήσεως νῦν δ' ἐκλαμβάνει ὡς εἶδος αὐτῆς.

2. Πῶς εἶναι δυνατὴ σ τ ε ν ἡ ἐνωσις δύο διαφόρων οὐσιῶν, οἷαι τὸ
σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ. Πῶς δὲ δυνατὴ ἡ ἐπάλληλος ἐπίδρασις αὐτῶν;

3. Ὁ Καρτέσιος ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ νοῦ ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀρχέγονον κα-
θαρότητα· παραπλησίως ὕστερον ὁ συμπολίτης αὐτοῦ Ῥουσσώ θὰ ἀπαιτήσῃ
παρὰ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀδιάφθορον φύσιν.

4. Ὅσον καὶ ἂν ἐφαντάζετο ἑαυτὸν αὐτοτελεῖ φιλόσοφον, ὅμως δὲν πα-

σοφος δὲν εἶναι ἀκόλουθος πρὸς ἑαυτόν, ἀλλὰ μεταπίπτει ἐκ τοῦ δυϊσμοῦ εἰς τὸν ἐνισμόν καὶ τὴν πανθεΐαν¹, ἧς ζωηρὰ ἐνυπάρχουσι τὰ σπέρματα ἐν τῷ προκειμένῳ φιλοσοφίᾳ².

Οὐχ ἤττον ἐμφαίνονται δυσχέρειαι καὶ ἐν τῇ Φυσικῇ καὶ τῇ Ψυχολογίᾳ. Ἐκεῖ παρίσταται ἡ φύσις ὡς ὑπόστασις ἄμοιρος ζωῆς καὶ ἐνεργείας, νεκρὰ μηχανή, ἔξωθεν κινουμένη κατὰ νόμους μηχανικούς. Καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις δὲν λείπουσι δυσκολίαι, ἰδίᾳ ἡ τῆς κινήσεως ἐρμηνεία εἶναι ἀπίθανος καὶ ἐξεζητημένη. (Τὸ ὑπὸ τῶν Ἐλεατῶν τεθὲν πρόβλημα τῆς κινήσεως ἐνεφανίσθη πολλάκις ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ). Ἐνταῦθα δὲ χαρακτηρίζεται ὡς οὐσιώδης τῆς ψυχῆς ἐνέργεια ἢ νόησις, ἧς τρόπον τινὰ εἶδος εἶναι ἡ βούλησις. Καὶ ὅμως ἡ βούλησις παρίσταται ἀφ' ἑτέρου ὡς τις ἰδίᾳ καὶ ἀνεξάρτητος ἐνέργεια καὶ μάλιστα εὐρυτέρα τῆς νοήσεως, ἀφοῦ ἐκείνη ποιεῖ τὴν κρίσιν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀπεργάζεται τὴν γνῶσιν. Ἀλλὰ τοιοῦτοτρόπως προσνέμεται εἰς τὴν βούλησιν ἀλλότριον ἔργον, διότι κύριον αὐτῆς ὑποκείμενον εἶναι τὸ ἀγαθόν, οὐχὶ τὸ ἀληθές³.

Ὅτι καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως δὲν ἠδυνήθη ὁ φιλόσοφος νὰ ἐμπεδώσῃ καὶ συμβιβάσῃ πρὸς τὰς ὄντολογικὰς αὐτοῦ

ληλουχίαν τῶν δημιουργημάτων» (Per naturam enim, generaliter spectatam, nihil nunc aliud quam vel Deum ipsum, vel rerum creatarum coordinationem a Deo institutam intelligo». Ἐνταῦθα ὁ θεὸς δὲν ἔχει θρησκευτικὴν ἔννοιαν μᾶλλον ἢ τὴν σημασίαν τῆς τάξεως καὶ ἀλληλουχίας τῶν ὄντων.

1. Ἡ δυϊστικὴ ἀπόφανσις « ὁ θεὸς καὶ ἡ φύσις » μεταβάλλεται εἰς τὴν ἐνιστικὴν « ὁ θεὸς ἢ ἡ φύσις » (Deus sive natura).

2. Ὁ δυϊσμὸς τοῦ Καρτεσίου χωρεῖ πρὸς τὴν πανθεΐαν καὶ ἄπτεται αὐτῆς· ἐξαίρεται μὲν τὸ ὅτι παρὰ τὸν θεὸν ὑπάρχει ὁ τῶν σωμάτων καὶ ὁ τῶν πνευμάτων κόσμος, ἀλλὰ δὲν λείπει πάλιν ἡ ἔννοια τοῦ θεοῦ ὡς τῆς μόνης οὐσίας, πρὸς ἣν ἡ τῶν ἄλλων πάντων αὐτοτέλεια ἀφανίζεται.

3. Ἐὰν ἡ βούλησις ἐποίει τὴν κρίσιν, θὰ ἀπέφαινε ὡς ἀληθῆ μόνον τὰ ἐπιθυμητὰ ὅπερ δὲν συμβαίνει, διότι πολλάκις ἀναγκάζεται νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡς ἀληθῆ ὅσα δὲν ἐπιθυμεῖ. Ἀλλ' ὁ Καρτέσιος, ἤθελε νὰ προσνείμῃ τὴν κρίσιν εἰς τὴν βούλησιν, ἵνα καταστήσῃ αὐτὴν ὑπεύθυνον οὐ μόνον τῆς ἠθικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς γνωστικῆς πλάνης.

του Καντίου), διότι πλὴν ἄλλων ὑπέδειξε τὴν ἀξίαν τῆς μεθόδου¹ καὶ τὴν συνάφειαν τῶν ἐπιστημῶν²· παρὰ τὴν κλίσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν μηχανικὴν τοῦ κόσμου ἐρμηνείαν παρεδέξατο τὴν ἀντίθεσιν φύσεως καὶ πνεύματος καὶ ἡγήθη τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ὑπερήσπισαν τὸν διανοητικὸν βίον κατὰ τῆς ἀποπείρας πολλῶν ὅπως παραστήσωσιν αὐτὸν ὡς μηχανικὴν λειτουργίαν³. Ἦτο σημαντικώτατον καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀπέβη ὠφελιμώτατον τὸ ὅτι ἐκπρεπῆς ἐρευνητής, μύστης τῶν φυσικῶν ζητήσεων καὶ ἐντριβέστατος τῶν μαθηματικῶν, ἀνέλαβε νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ δίκαια τῆς νοήσεως, τοῦ λόγου· διέστειλε τὴν φύσιν ἀπὸ τῆς νοήσεως καὶ ἔδειξε τὴν αὐτοτέλειαν τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου· ἐποίησε τὸ ἐγώ, τὴν αὐτοσυνειδησίαν, ἀρχὴν καὶ τέλος τοῦ συστήματος, πηγὴν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας⁴· διέγνω ὅτι ἡ αὐτοσυνειδησία ἀναφέρεται εἰς ὑπερτέραν δύναμιν, τὴν θεότητα, ρίζαν καὶ πηγὴν πάσης ὑπάρξεως. Ἐὰν δὲ ταῦτα μὴ εἶναι ὅλως νέα θεωρήματα, ὅμως ἀνηρευνήθησαν ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου εὐρύτερον καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Ἐὰν δὲ τέλος ὑπετίμησε τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ ὑποτιμήσας ἀνέλυσε εἰς ἀπλοῦν φαινόμενον⁵, ἀλλ'

ρέχει θεωρήματα μὴ ἀπαντῶντα παρὰ τοῖς παλαιότεροις· ὑπέστη ἀναμφίλεκτως τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀρχαίας ἡμῶν φιλοσοφίας (ἰδίᾳ τῆς στωϊκῆς), τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων καὶ τῆς διανοήσεως τῆς Ἀναγεννήσεως.

1. Κατέστησε φανερὰν τὴν ἀξίαν τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου, ἣν ἐθεώρησεν ὡς τὸν κύριον μοχλὸν τῆς ὅλης γνώσεως, τὸ ὄργανον τῆς γνωσιολογίας καὶ τῆς ὄντολογίας.

2. Πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις· « αὕτη παραμένει μία καὶ ἡ αὐτή, εἰς οἰαδήποτε καὶ ἂν ἐφαρμοσθῇ ἀντικείμενα, καθὰ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου μένει τὸ αὐτό, οἰαδήποτε καὶ ἂν φωτίζῃ πράγματα ».

3. Ὁ Καρτέσιος ἀντετάχθη κατὰ τῆς ἐπιδιδούσης τότε αἰσθησιοκρατίας (εἰς ἣν ἤγεν ἡ φυσικὴ) καὶ δὴ καὶ τόσῳ ἐπιτυχέστερον, ὅσῳ δεξιώτερον ἐπεκαλεῖτο ὑπὲρ τοῦ ὀρθολογισμοῦ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐρμηνείας τῆς φύσεως.

4. Ἡ ἀνεξήγητος ἀλλὰ πραγματικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία « περὶ τὸ ποιεῖν ἢ μὴ ποιεῖν τι » ἀποδεικνύει τὸν ἄνθρωπον συγγενῆ πρὸς τὸν θεόν.

5. Ἡ φύσις, ἣν οἱ Ἕλληνες ἔβλεπον ὡς κόσμον, ἐφάνη εἰς τὸν Καρτέσιον ὡς ἔκτασις καὶ ἀριθμὸς, διάρκεια καὶ κίνησις· ἐκ τούτων γίνεται ἡ φύσις ὑπερμεγέθης μηχανή, κατ' αἰδίους νόμους κινουμένη.

ἀφ' ἑτέρου ἀνύψωσε τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν μέχρι τῆς θεότητος¹.

---

1. Περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καρτεσίου γενικῶς διέλαβον ἄλλοι τε καὶ οἱ ἐξῆς: P. M a h a f f y, Descartes, 1880.—L. L i a r d, Descartes, 1881, 4η ἐκδ. 1903.—A. F o u i l l é e, Descartes, 1893.—Τῷ 1896 ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 300 ἐτῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Καρτεσίου, ἡ Revue de Metaphysique et de Morale ἐξέδωκε τόμον περιέχοντα πολλὰς πραγματείας, εἰς τὸ ἔργον τοῦ φιλοσόφου τούτου ἀναφερομένας.—E. H a l d a n e, Descartes, his life and times, 1905.—A. H o f f m a n n, R. Descartes, 1905· 2α ἐκδ. 1923.—K. J u n g m a n n, R. Descartes, eine Einführung in seine Werke, 1908.—L. D é b r i c o n, Descartes, 1909.—C h. A d a m, Vie et oeuvres de Descartes, 1910.—O. H a m e l i n, Le système de Decartes, 1911, 2α ἐκδ. 1921.—M. F r i s c h e i s e n,—K ö h l e r, R. Descartes, 1912, 2α ἐκδ. 1923.—K. F i s c h e r, Descartes Philosophie, 5η ἐκδ. 1912.—D. C o c h i n, Descartes, 1913.—L. O l m i e r, Descartes, 1917.—E. A s t e r, Einführung in die Philosophie Descartes, 1921.—J. C h e v a l i e r, Descartes, 1921.—C. v o n B r o c k d o r f f, Descartes und die Fortbildung der Kartesienischen Lehre, 1923.—A. K o y r é. Descartes und die Scholastik, 1923.—F. O l g i a t i. La filosofia di Descartes, 1937.—L. B r u n s c h w i c g, René Descartes, 1937.—J. S a r t r e. Descartes, 1946.—J. L a p o r t e. La rationalisme cartesien, 1946.—C h. A d a m, Descartes, sa vie, son oeuvre, 1947.—F. A l q u i è, Descartes, l'homme et son oeuvre, 1956.—K a r t J a s p e r s, Descartes und die Philosophie, 1956.

Πραγματεῖαι ἀναφερόμεναι εἰς τὰ μέρη ἕκαστα τοῦ προκειμένου φιλοσοφήματος μνημονεύονται ἐν τῷ γνωστῷ ἔργῳ τοῦ Überweg, Köhler καὶ Moog.